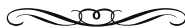

УДК 911.3

Л.Б. Поліщук, А.А. Мороз, В.С. Попов

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МІСЦЕ ГЕОГРАФІЧНОГО КОМПОНЕНТУ В АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧИХ ЗНАНЬ

Стаття присвячена проблемам, що пов'язані з пошуком нових підходів до освіти з метою вироблення адаптивного ставлення учнів до дійсності у відповідності до прийнятих цінностей і вимірів життя. Розглянуто основну сутність, роль і стратегічну мету географічного компонента в єдиній природознавчій системі знань.

Ключові слова: актуалізація знань, географічний компонент, біосфера, довкілля.

L. Polischuk, A. Moroz, V. Popov

PLACE OF GEOGRAPHICAL COMPONENT IN UPDATING OF NATURAL KNOWLEDGE

The article is devoted to the problems associated with finding new approaches to education with the aim to develop students' adaptive attitude to reality according to acceptable values and measurements of life. The basic nature, role and strategic goal of geographical component in the single system of Natural Knowledge have been considered.

Keywords: updating knowledge, geographical component, the biosphere, the environment.

Л.Б. Полищук, А.А. Мороз, В.С. Попов

МЕСТО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА В АКТУАЛИЗАЦИИ ПРИРОДОВЕДЧЕСКИХ ЗНАНИЙ

Статья посвящена проблемам, связанным с поиском новых подходов к образованию с целью выработки адаптивного отношения учащихся к действительности в соответствии с принятыми ценностями и нормами жизни. Рассмотрена основная сущность, роль и стратегическая цель географического компонента в единой природоведческой системе знаний.

Ключевые слова: актуализация знаний, географический компонент, биосфера, окружающая среда.

Вступ, вихідні передумови. Головним напрямом розвитку сучасної освіти є перенесення акцентів зі знань та вмінь як основних результатів навчання на формування системи компетенцій, розвиток уже сформованих і формування нових предметних компетентностей з метою навчити застосовувати набуті знання й уміння у конкретних навчальних і життєвих ситуаціях. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти сформований на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, які реалізовані в освітніх галузях і результативних складових змісту освіти [3]. Для формування компетентностей з природознавчої освітньої галузі серед основних завдань визначені такі: оволодіння понятійно-термінологічним апаратом природничих наук; засвоєння предметних знань та суті основних законів і закономірностей; усвідомлення фундаментальних ідей і принципів природничих наук; розуміння перебігу природних явищ і процесів; формування ціннісних орієнтацій на гармонійне співіснування людини і природи. У цілому природознавство як освітня галузь направлене на формування цілісної природничо-наукової картини світу. Розуміння законів та ознайомлення з фактами, що привносять природничі науки в пізнання світу, дозволяє наблизитись до розуміння Всесвіту.

Природознавча галузь у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти структурно представлена окремими компонентами, серед яких: загальноприроднича, астрономічна, біоло-

гічна, географічна, фізична, хімічна, екологічна [3]. Зрозуміло, що окремі дисципліни не можуть дати цілісне уявлення про природу, природні комплекси і ландшафти, показати зміни і шляхи подолання негативних наслідків господарювання, розкрити принципи раціонального природокористування і природоохоронно-екологічної діяльності. Саме тому центральне місце в природознавчій галузі освіти займають навчальні курси географії. Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі. Географія надає знання про природу, економіку, взаємодію природи і людини, вивчає територію та населення. Слід зазначити, що тенденцією географічної науки є її поділ на галузі: фізична географія, економічна, соціальна географія, що відповідно підпорядковані дослідженню природи, економіки та суспільства. Такий стан сучасної географії та її місце в системі природничих наук потребує особливої уваги.

Мета статті — показати місце і роль географічного компонента в системі природничих знань та формуванні цілісного уявлення про природу і місце в ній людини.

Виклад основного матеріалу. Сучасна природознавча освіта потребує не стільки введення додаткових понять, скільки поглиблення існуючих за рахунок розкриття їх зв'язків та відношень. Відсутність інтегрованості, системності, недосконалість навчальних програм зменшують шанси формування цілісного світосприйняття, унеможлиблю-

ють бачення довкілля як єдиного цілого, при цьому втрачається взаємозв'язок між проблемами різного характеру і масштабу, формуються поверхневі і часто хибні судження. Несистемне, неузгоджене нагромадження знань заважає розкриттю сутності речей, не сприяє проникненню у процеси та явища, стримує формування цілісного світогляду і комплексного розуміння природи та зв'язків у ній [5]. У навчальному процесі часто прослідковується проста повторюваність матеріалу, надається одна й та ж інформація, не узгоджена з попередньою, що значно ускладнює засвоєння знань [6]. Такий стан потребує розробки єдиної структури та наскрізного змісту освітніх складових у системі природознавчих знань, створення такої системи навчання, яка здатна забезпечити високу ефективність освіти та роботи учнів і викладачів. Ця система має бути побудована на принципах неперервності, наступності, практичної спрямованості з урахуванням співвідношення навчання та розвитку. При цьому навчання повинно йти попереду розвитку. Кожна вікова ступінь має бути забезпечена оптимальним співвідношенням складності, достовірності, доступності навчання, що дозволить актуалізувати навчально-виховний процес та забезпечить його успішність.

Актуалізація як інтелектуальна або практична дія, спрямована на перетворення попереднього досвіду з потенційного стану в діючий, дозволяє відокремлювати засвоєний матеріал з довготривалою чи короткостроковою пам'яті з метою подальшого його використання у практичній діяльності. Оскільки першим ступенем пізнання є чуттєве сприйняття явищ навколишнього світу, то основне призначення актуалізації полягає в тому, щоб пов'язати чуттєве сприйняття учня з абстрактною думкою [4]. Обсяг актуалізованих знань залежить від кількості інформації, яка зберігається у пам'яті, а також від системності засвоєних знань, послідовності самого процесу актуалізації за умов формування потрібних опорних знань. Актуалізація опорних знань та способів активної діяльності у процесі навчання формує в учнів стійку мотивацію пізнання, особливо коли мова йде про дослідження складних природних процесів і явищ. Географія потребує дослідження та розуміння значної кількості інформації з різних джерел про природні та антропогенні процеси. Географічні дослідження складаються з кількох систем знань, що формуються упродовж декількох навчальних курсів і направлені на формування цілісного образу природи Землі та місця в ній людини. Формування цілісного образу природи починається від вивчення реальних природних об'єктів, які розташовані у межах рідного краю (міста, району, області) та держави, що дозволяє підійти до пізнання й розуміння глобальних законів і процесів. Значна увага приділяється також всебічному дослідженню територій, вивченню природних умов і ресурсів, розвитку господарства і культури рідного краю. Велике значення має реальне тематичне плануван-

ня навчального матеріалу з урахуванням елементів дослідження природних об'єктів. При залученні учнів до реальних досліджень географічні знання набувають особливого значення.

Одним з актуальних засобів активної пізнавальної діяльності є проблемне навчання. Найчастіше проблемна ситуація створюється під час виконання практичних робіт і проведення географічних дослідних завдань. Для активізації навчального процесу необхідно розробляти різні види екскурсій, походів [4]. Це потребує підвищення наукового рівня викладання географії, створення умов для розвитку творчої праці учнів, ефективного використання зібраного у процесі досліджень географічного матеріалу. Такий підхід до навчання створює умови для творчого застосування умінь, полегшує розуміння теорії, дозволяє формулювати ідеї, самостійно висловлювати думки, використовувати логічні схеми у пошуку наукових фактів, сприяє розвитку причинно-наслідкового мислення.

Формування уявлення про єдність природи можливе за умов поглиблення, систематизації та удосконалення понятійної бази природничих наук. Слід розуміти, що важливим є не розширення навчального матеріалу та підвищення його складності, а, насамперед, формування єдиної понятійної бази. Це не тільки сприятиме засвоєнню знань з тем певного курсу, а й надасть можливість застосовувати їх при вивченні інших дисциплін. Особливо це стосується географії, зміст якої складається з кількох систем знань, які формуються упродовж декількох навчальних курсів. Сутність наскрізного підходу до формування системи природознавчої освіти полягає у створенні взаємоузгоджених навчальних планів і програм, що беруть участь в єдиному навчально-виховному процесі. У цьому контексті географія потерпає від невідповідності та неузгодженості своєї понятійної бази, передусім через невдале дублювання та підміну поняття про біосферу на поняття про географічну оболонку. Таке положення географії потребує перегляду теоретичних основ та приведення географічної системи знань до загальноприйнятого природничими науками розуміння про біосферу.

За В.І. Вернадським складовими біосфери є жива речовина, біогенна речовина, косна речовина, біокосна, а також космогенна речовина [1, 2]. Виходячи з того, що природознавчу освітню галузь у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти структурно представляють окремі освітні компоненти: загальноприроднична, астрономічна, біологічна, географічна, фізична, хімічна, екологічна, цілком зрозуміло, що вчення про біосферу повинно стати основою інтеграції усіх складових компонентів природничої галузі освіти. У процесі осмислення шляхів до інтеграції, а також пошуку можливих напрямів розвитку сучасної природознавчої освіти, необхідно чітко уявляти, з об'єктами якого порядку має справу кожна складова,

або кожний компонент освітньої галузі. При цьому центр уваги має бути направлений на розвиток уявлення про нерозривність і єдність усіх компонентів природи, а також на розуміння закономірностей та механізмів антропогенного впливу на складові біосфери, а через них – на біосферу в цілому. Головне завдання полягає у формуванні цілісного погляду на оточуючий світ, розуміння біосфери як середовища життя людини, яке постійно змінюється паралельно із соціально-технічним прогресом. З появою людини у розвитку природи відбувся незворотний процес, внаслідок якого біосфера з природної системи поступово перейшла в природно-антропогенну (природно-техногенну). Антропогенний вплив на біосферу здійснюється через природні компоненти і має велику енергію та значні швидкості, його дія набагато активніша, ніж дія природних процесів. Майбутнє біосфери все більше залежить від діяльності людини. Сучасний стан біосфери відображає глобальні процеси її розвитку як відкритої динамічної системи з просторово-часовою впорядкованістю та організацією, що відтворюються у процесах просторової диференціації та інтеграції у вигляді різноманіття ландшафтів. Таким чином, біосфера є неоднорідною в горизонтальному відношенні, в ній існують різні ландшафти, які змінюються під впливом антропогенної діяльності. Всі зміни, що відбуваються в одних частинах біосфери, широко розпов-

сюджуються в силу тісного взаємозв'язку її компонентів і територій. Розуміння біосфери є основою наукового обґрунтування єдності життя, раціонального використання природних ресурсів та розробки відповідних заходів щодо охорони довкілля.

Висновки. Природничча галузь освіти сприяє орієнтації учнів у різних сферах життєдіяльності та їх адекватній поведінці у довкіллі. Сучасна освіта потребує проявлення нових сторін теорії природничих наук, а також поглиблення, розкриття зв'язків та відношень існуючих понять. Це особливо стосується географії, зміст якої складається з кількох систем знань, що формуються упродовж декількох навчальних курсів. Географічний компонент, на відміну від інших навчальних компонентів природничої галузі, спрямований на формування цілісного уявлення про природу та місце людини в ній. Такі підходи до освіти потребують реорганізації, удосконалення й управління наскрізними (міжфункціональними) освітніми процесами на основі узгодження програм дисциплін природничого напрямку, позбавлення від повторюваності навчального матеріалу. Це спонукає до більш активного пошуку шляхів до інтеграції усіх складових компонентів природничої галузі освіти.

**Рецензент – доктор географічних наук,
професор В.А. Пересацько**

Література:

1. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 504 с.
2. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 2001. – 376 с.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти: Постанова Каб. Мін. України від 23 лист. 2011 р. – № 1392.
4. Журавлев В.И. Педагогика в системе наук о человеке. / В.И. Журавлев. – М.: Педагогика, 1999. – 166 с.
5. Поліщук Л.Б. Стан довкілля: наслідки в плані освіти та підготовки кадрів / Л.Б. Поліщук // *Реґіон – 2012: стратегія оптимального розвитку: Матеріали наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (Харків, 25-26 лист. 2012 р.)* / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – С. 295 – 297.
6. Поліщук Л.Б. Освітньо-виховне значення природничих наук у формуванні природоохоронно-екологічного світогляду учнів / Л.Б. Поліщук, Ю.С. Симоненко // *Географія та екологія: наука і освіта: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., Умань, 26-27 квіт. 2012 р.* / Відп. ред. О.В. Тімець. – Умань: Вид. «Сочінський», 2012. – С. 146 – 147.